

PSYCHOPATEN

wie zijn ze?

Grenzeloze dank aan Inti Brazil, Vivienne de Vogel, mijn *partner in this crime* Saskia Martens en Ellen van den Broek voor hun onmisbare bijdrage aan dit boek.

Mijn dank gaat ook uit naar iedereen die me inspireert en me motiveert om de complexe realiteit kritisch te blijven exploreren, met in het bijzonder Jacob, Otis en Lotte.

Misvattingen en
dwalingen over
psychopathie

WAT IS PSYCHOPATHIE?

*'The diagnostic subgroupings of psychiatry seldom have sharp and definite limits. Some are worse than others in this respect. Worst of all is psychopathic personality, with its wavering outlines.'*¹²

Dit is de *million dollar question*: wat is psychopathie eigenlijk? Het wordt doorgaans omschreven als een persoonlijkheidsconstruct dat gekenmerkt wordt door problemen op affectief, interpersoonlijk en gedragsmatig vlak. Maar dat is natuurlijk een omschrijving waarmee je alles en tegelijk niets hebt gezegd. Wat psychopathie dan wel is, is een vraag die absoluut niet in enkele zinnen te beantwoorden valt. Het is geen materie die je in een mooi omljnd definitiekadertje kan gieten. Wat ik wel zal proberen te doen, is een aanzet geven en aantonen dat een genuanceerde kijk meer dan nodig is wanneer het over psychopathie gaat.

Psychopathie is een complex gegeven en de wetenschappers die het bestuderen, zijn er zelf nog niet helemaal uit. Zelfs in handboeken en internationaal erkende classificatiesystemen van psychische stoornissen, zoals de *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (DSM), die momenteel aan zijn vijfde editie toe is¹³, is het onduidelijkheid troef. DSM-5 is hét standaardwerk van de *American Psychiatric Association* (APA). Het werk is ondertussen aan zijn zeventigste verjaardag toe, want het verscheen voor het eerst in 1952. Letterlijk vertaald is het een 'diagnostisch en statistisch handboek van psychische stoornissen', een overzichtswerk dus. Het is een classificatiesysteem waarin door internationale experts op basis van wetenschappelijke en klinische inzichten afspraken zijn gemaakt over welke criteria van toepassing zijn op bepaalde psychische stoornissen. Ook al is het werk uitgegeven

Veilig achter een masker

*'It is a different kind of abnormality from all those now recognized as seriously impairing competency ... The first and most striking difference is this: ... The observer is confronted with a convincing mask of sanity. All the outward features of this mask are intact...'*²⁰

*'The surface of the psychopath ... shows up as equal to or better than normal and gives no hint at all of a disorder within. Nothing about him suggests oddness, inadequacy, or moral frailty. His mask is that of robust mental health.'*²¹

De Amerikaanse psychiater Hervey Cleckley botste in zijn klinische werk ook op het probleem van een gebrekkige afbakening en wilde er zelf iets aan doen. Daarom identificeerde hij op basis van zijn klinische ervaringen een reeks van zestien symptomen die hij als kenmerkend voor psychopathie beschouwde (zie 'Kenmerken van psychopathie volgens Hervey Cleckley'). Zo wilde hij ervoor zorgen dat alle clinici dezelfde criteria zouden gebruiken om psychopathie vast te stellen en dus met eenzelfde bril naar het persoonlijkheidsconstruct zouden kijken. Die criteria bundelde hij in zijn handboek uit 1941, *The Mask of Sanity* (voluit hoort daar nog bij: *An Attempt to Clarify Some Issues About the So-Called Psychopathic Personality*). Dat boek wordt vandaag nog altijd als het basiswerk in verband met psychopathie beschouwd.

Kenmerken van psychopathie volgens Hervey Cleckley

1. Oppervlakkige charme en adequate 'intelligentie'
2. Afwezigheid van wanen en andere tekens van irrationeel denken

3. Afwezigheid van nervositeit of neurotische uitingen
4. Onbetrouwbaarheid
5. Leugenachtigheid en oneerlijkheid
6. Gebrek aan berouw of schaamte
7. Inadequaat gemotiveerd antisociaal gedrag
8. Gebrekkig oordeelsvermogen en onvermogen om uit ervaring te leren
9. Pathologische egocentriciteit en een onvermogen om liefde te hebben
10. Een algemeen gebrek aan affectieve reacties
11. Specifiek gebrek aan inzicht
12. Geen wederkerigheid in interpersoonlijke relaties
13. Neiging tot fantastisch onaangenaam gedrag dat soms gepaard gaat met alcoholgebruik
14. Suicide wordt zelden uitgevoerd
15. Een onpersoonlijk, triviaal en gebrekkig geïntegreerd seksleven
16. Een onvermogen om enig levensplan te volgen

Met de titel, *The Mask of Sanity*, wilde hij een opvallend kenmerk van psychopathie in de verf zetten: wanneer je met een psychopathische persoon spreekt, kan hij heel normaal overkomen. Die persoon draagt als het ware een 'masker' waarmee hij zijn stoornis kan verbergen en een haast perfecte imitatie kan geven van een normaal functionerend persoon. Pas na een tijd – als je er al in slaagt om dat masker te doorprikken – merk je dat erachter een persoon schuilgaat die niet in staat is om oprechte emoties te ervaren.

Cleckley benadrukte dat de psychopathische persoon normale emoties kan veinzen en zich ogenschijnlijk aan anderen kan hechten. Ogenschijnlijk, want het is een façade waarachter een antisociale en mogelijk zelfs gevaarlijke persoon schuilt. Vandaar dat men vaak in deze context ook de uitdrukking 'een wolf in

schaapskieren' hanteert. Achter die façade schuilt volgens Cleckley iemand die geen diepgang kent in zijn emotiebeleving, geen schuld- of loyaliteitsgevoelens kent en de gevolgen van zijn handelen nauwelijks kan inschatten of er alleszins geen rekening mee houdt. Volgens hem zouden mensen met psychopathie – zoals bijvoorbeeld patiënten met een zogenaamde semantische afasie (die het verband verliezen tussen woorden en hun betekenis) – kunnen lijden aan een 'semantische dementie'. Psychopathische personen zouden dan het verband tussen het gedrag en de sociale en affectieve betekenis ervan verliezen.

Het prototypische psychopathische profiel volgens Cleckley ziet er zo uit: ze voelen zich grandioos, ze zijn arrogant, harte-loos, oppervlakkig en manipulatief. Het zijn mensen die niet in staat zijn om diepgaande emotionele banden met anderen aan te gaan en weinig diepgang kennen in hun emotiebeleving. Dat beschouwde Cleckley als het kernprobleem. Ze hebben verder geen empathie, schuldgevoel of wroeging. Ze zijn onverantwoordelijk en handelen zeer impulsief. Cleckley beschouwde agressief en crimineel gedrag niet als een basiskenmerk, maar als een mogelijk gevolg van al die problemen. Wel erkende hij dat antisociaal gedrag vaak bij deze personen voorkomt en dat het vele gezichten kent: ze bedriegen, ze laten anderen in de steek, ze vechten en liegen zonder wroeging. Ze stelen, plegen valsheid in geschrifte en/of plegen (kleine) feiten. Cleckley vond het hierbij opvallend dat het doel van dat antisociale gedrag niet altijd duidelijk is, ook niet voor de persoon in kwestie.

Door die persoonlijkheidskenmerken is het voor hen ook gemakkelijker om sociale en wettelijke normen en verwachtingen aan hun laars te lappen. Wel benadrukt Cleckley dat verschillende mensen met psychopathie nooit in het justitiële systeem terechtkomen. Meer nog, verschillende van hen zouden zelfs goed gedijen in settings en vooral carrières waarbij materieel succes vooropgesteld wordt.

Een checklist voor psychopathie

Robert D. Hare, een Canadese psycholoog, was misnoegd over hoe de DSM psychopathie benaderde en onder de diagnose van antisociale persoonlijkheidsstoornis schaarde. Volgens hem waren de kenmerken van ASP te sterk gericht op het gedrag. Dat zorgde er wel voor dat de diagnoses betrouwbaarder werden, maar die criteria lieten geen accurate meting van psychopathische kenmerken toe. Vanuit zijn ongenoegen ontwikkelde Hare een diagnostisch instrument dat volgens hem wel een betrouwbare en valide meting van psychopathie toeliet: de *Hare Psychopathy Checklist* (PCL)²². Later werd die herzien en aangeduid als de *Psychopathy Checklist-Revised* (PCL-R)²³.

Met de PCL(-R) wilde Hare teruggaan naar het psychopathische profiel zoals Cleckley het gedefinieerd had, maar hij wilde nog een stap verder gaan. Hij wilde klinici een bruikbaar, betrouwbaar en valide instrument geven om psychopathie in de praktijk te kunnen diagnosticeren. Hare baseerde zich op wat Cleckley zo'n veertig jaar eerder had geschreven, maar ging niet met alles uit *The Mask of Sanity* akkoord. Cleckley haalde bijvoorbeeld aan dat sommige mensen met psychopathische profielen in staat zijn om crimineel gedrag te stellen. Dat gedrag was 'mogelijk', volgens hem, maar niet noodzakelijk. Hare dacht daar helemaal anders over: voor hem was het criminele gedrag iets minder vrijblijvend. Hij zei dat het net wel een basiskenmerk van psychopathie is en dus in de criteria moest worden opgenomen.

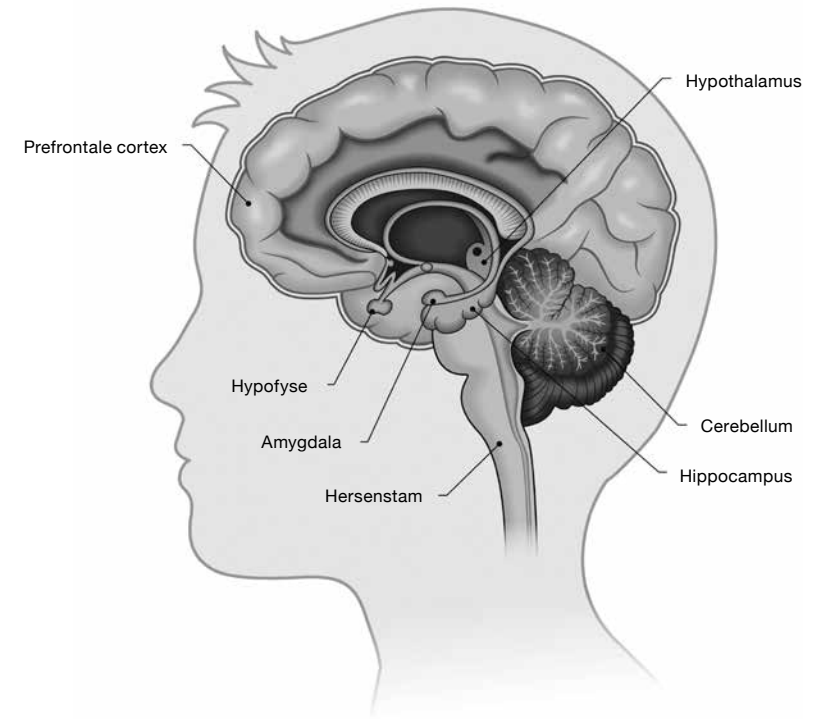
Op basis van zijn klinische werk met mannelijke gevangenen in Canada ontwikkelde Hare zijn eerste versie van de *Psychopathy Checklist*. Die was in eerste instantie bedoeld om onderzoekers de nodige handvatten aan te reiken om psychopathie nader te bestuderen. Het instrument bestond aanvankelijk uit 22 items, kenmerken waarmee je kan controleren in welke mate iemand psychopathie vertoont.

Er dook echter al snel een eerste probleem op. Doordat Hare een bepaalde groep als uitgangspunt nam, ontstond er een nauwe

Bundy een seriemoordenaar was, omdat hij er aantrekkelijk en dus niet 'echt' crimineel uitzag. Ook het omgekeerde komt vaak voor: 'Hij ziet eruit als een echte "boef", met zijn lange haren en zijn wazige blik.'

We hebben de frenologie en andere verouderde, pseudowetenschappelijke visies min of meer achter ons gelaten. Toch merk je de laatste decennia opnieuw een grote focus op neurobiologisch onderzoek, waarbij de hamvraag voornamelijk is: kunnen we psychopathische kenmerken neurobiologisch verklaren? Maar ook: kunnen we door hersenscans bepalen of iemand psychopaat is? Dat is een focus die velen in het veld beschouwen als een terugkeer naar een reductionistische visie, waarbij de persoon en het gedrag gereduceerd worden tot de neurobiologie, tot de hersenen.

Nu, los van die discussie kunnen we er niet omheen dat een haast ontelbaar aantal studies aantonen dat er verschillende neurobiologische afwijkingen bij personen met een hoge mate van psychopathie vast te stellen zijn. Zo zouden al zeker de volgende vijf kenmerken van psychopathie neurobiologisch te verklaren zijn: problemen op het vlak van empathie, de deviante aandachtsprocessen, de gebrekkige responsiviteit op bedreiging, de problematische besluitvorming en de gebrekkige controle over de eigen responsen. Die kenmerken kunnen worden gelinkt aan problemen in verschillende hersendelen. Ook al zijn er meerdere problemen in de hersendelen die aan psychopathie gelinkt worden, er zijn er twee die er toch uitspringen.

Ten eerste erkent men problemen in het (para)limbisch systeem en voornamelijk in de amygdala. Dat is een amandelvormige kern van neuronen, die zo groot is als een erwt. Dit systeem in de hersenen is verantwoordelijk voor het reguleren van onze affectieve reacties op prikkels. Het helpt ons bijvoorbeeld bij het inschatten of iets wat we percipiëren positief, neutraal of een gevaar is. Is het iets wat we kunnen benaderen of vermijden we het beter? Houden we het best direct halt (freeze), vluchten we (flight) of vechten we het best terug (fight)? Daarnaast zorgt dit systeem ervoor dat die informatie geïncorporeerd wordt in de verdere, meer verfijnde emotieverwerking en in de besluitvorming.

In tweede instantie worden gebreken in de prefrontale cortex (PFC), zijnde het voorste deel van de cortex van de frontale kwab, gelinkt aan psychopathie. De PFC is betrokken bij cognitieve en emotionele functies als plannen, sociaal contact, impulscontrole, emotieregulatie en het nemen van beslissingen.

Het is dus niet vreemd dat we bij personen met psychopathische trekken juist problemen in het limbisch systeem en in de PFC erkennen. Denk maar aan de verschillende PCL-R-items die je aan dergelijke deficits kan linken, zoals gebrekkig empathisch vermogen, impulsiviteit en geen realistische langetermijndoelen kunnen vooropstellen of naleven.

Onze hersendelen staan met elkaar in verbinding, ze communiceren met elkaar. Zo zal de PFC er mee voor zorgen dat we bij de minste dreiging gedetecteerd door de amygdala niet impulsief zullen beginnen te krijsen. De bijnamen van deze twee hersendelen zijn dan ook toepasselijk: de amygdala wordt ons 'emotionele brein' genoemd, terwijl de PFC beschreven wordt als 'de teugels van het wilde paard'. Recente studies suggereren dat er zich bij psychopathie ook problemen voordoen in die verbinding, wat ervoor kan zorgen dat de PFC en de amygdala niet goed met elkaar kunnen communiceren, met alle gevolgen van dien.

Wat houden die gebreken dan concreet in? Er zijn grofweg twee soorten problemen: structurele en functionele. Wanneer er sprake is van structurele schade aan een bepaald hersendeel, dan zien we dat de structuur van dat hersendeel geschaad is, en dus anders is dan bij de gemiddelde mens. Scans kunnen dan bijvoorbeeld uitwijzen dat het hersendeel kleiner is dan verwacht of een bepaalde structurele misvorming heeft. Functionele problemen zijn van een andere aard. Daarbij zal het hersendeel niet meer naar behoren functioneren. Scans kunnen bijvoorbeeld uitwijzen dat het hersendeel minder oplicht en dus minder of zelfs niet actief wordt tijdens een taak die dat hersendeel eigenlijk juist zou moeten activeren. Zo zou de amygdala geactiveerd moeten worden wanneer iemand emotionele beelden ziet. Bij personen met een hoge mate van

psychopathie worden zowel structurele als functionele problemen vastgesteld in voornamelijk de PFC en het limbisch systeem.

Toch moet ik hier de volgende bedenking bij plaatsen: het is niet omdat iemand zo'n deficit in die hersendelen vertoont, dat hij/zij automatisch psychopathisch is, laat staan een (serie)moordenaar. Een collega van mij, de internationaal gerenommeerde professor Adrian Raine, heeft eens een 'experiment' gedaan.⁵⁷ De man was een van de eerste onderzoekers die het brein van moordenaars onderzochten met scans. Hij bestudeerde daarnaast scans van zijn eigen hersenen en kwam tot het besluit dat die aardig op de scans van de moordenaars leken. Dat toonde volgens professor Raine aan dat afwijkingen in de hersenen niet noodzakelijk impliceren dat er problematisch, chronisch antisociaal gedrag wordt gesteld door de desbetreffende persoon, en ook dat niet iedereen met een of meerdere afwijkingen per definitie psychopathie of moorddadig gedrag zal vertonen. Zelf heeft Raine wel wat probleemgedrag vertoond in zijn kindertijd en hij is ooit gearresteerd voor het smokkelen van maancake van Shanghai naar Melbourne. Dat was naar eigen zeggen het enige antisociale gedrag dat hij bij zichzelf kon vaststellen. We mogen kortom niet vergeten dat hersenscans geen oorzakelijke verbanden blootleggen, maar dat het gaat om verbanden die verschillende oorzaken kunnen kennen.

Meer nog, problemen binnen de PFC en/of het limbisch systeem worden niet alleen aan psychopathie gelinkt, maar aan verschillende psychische problemen, inclusief persoonlijkheidsstoornissen zoals de antisociale persoonlijkheidsstoornis en de borderline persoonlijkheidsstoornis. Het principe van de multifinaliteit is hier dus aan de orde.

Wat niet met zekerheid is te zeggen, is dat iedereen met een hoge mate van psychopathie al die neurobiologische gebreken zal vertonen. De neurobiologische bevindingen worden immers vastgesteld op groepsniveau en vaak gaat het om relatief kleine steekproeven. De vraag blijft dus of ze opgaan voor *alle* personen met een hoge mate van psychopathie. De wetenschap stelt

HOE HERKEN JE PSYCHOPATHIE (EN HOE GA JE ERMEE OM)?

*'All group-living animals have a basic drive to affiliate with conspecifics. Humans are not an exception. We are intrinsically social animals, typically forming enduring affiliative/attachment bonds with others. We regularly meet the needs of others (and have our needs met), particularly needs of those who are considered part of our "in-group". ... One way to understand the atypical pattern of social behaviour we see in individuals with psychopathy is to imagine that they are essentially looking out for an extremely restricted "in-group": themselves.'*⁷⁹

'Simpel, je kan "psychopaten" herkennen aan het feit dat ze in de gevangenis zitten,' zullen sommige mensen opgelucht zeggen. 'Mensen met psychopathie kunnen niet mee in de maatschappij zoals jij en ik,' zullen anderen denken. 'Die lopen vroeg of laat wel tegen de lamp wanneer ze iets strafbaars uitsteken. Uiteindelijk worden ze geïnterneerd of belanden ze in de gevangenis.' Dat laatste klopt voor een aantal mensen met een psychopathische persoonlijkheid, maar het is echt verkeerd om te denken dat elke psychopathische persoon (zware) criminele straffen pleegt, voortdurend met justitie in aanraking komt, laat staan dat ze allemaal uiteindelijk bestraft en opgesloten worden. Het is misschien goed om jezelf te sussen met die gedachte, en het geeft vast en zeker een veiliger gevoel, maar in werkelijkheid zit de vork toch enigszins anders in de steel.

Psychopathie in de politiek

Die link tussen bedrijfsleiders en psychopathie wordt door sommigen weleens doorgetrokken naar wereldleiders. Met de oorlog die Rusland startte in Oekraïne is meermaals geïnsinueerd dat de Russische president, Vladimir Poetin, een 'psychopaat' zou zijn. Hij is inderdaad een man die verschrikkelijke en verwerpelijke daden stelt, geen empathie toont ten aanzien van de mensen die door zijn oorlogsdaden getroffen worden en die zich erg autoritair opstelt, maar naar zijn al dan niet psychopathische persoonlijkheid is – naar mijn weten althans – geen onderzoek gedaan. Ook over de voormalige president van de Verenigde Staten, Donald Trump, en menige anderen zou je die vraag kunnen stellen. Maar daar is tot dusver geen informatie over.

De kans dat we ooit toegang krijgen tot al die regeringsleiders, zodat we hun persoonlijkheid nader zouden kunnen onderzoeken, is helaas vrijwel onbestaande. Dat probeerden Scott Lilienfeld en zijn collega's in 2012⁸⁹ te omzeilen. Ze onderzochten de invloed van psychopathische persoonlijkheidskenmerken bij 42 presidenten van de Verenigde Staten op hun leiderschap en de manier waarop ze de functie beoefenden. Daarbij rekenden ze op de input van experts als journalisten, academici en biografen. Over Trump komen we overigens niet veel te weten in dat artikel, omdat de laatste president die werd onderzocht George W. Bush is, die president was van 2001 tot 2009.

De studie gaat niet over 'of de presidenten psychopatisch zijn', maar wel hoe ze scoren op bepaalde karakteristieken van psychopathie en hoe het hebben van die kenmerken vervolgens hun prestaties en de percepties op hun vaardigheden als politicus beïnvloedt. Lilienfeld en zijn collega's merkten op dat bepaalde kenmerken kunnen helpen bij leiderschap. Hierbij verwijzen ze voornamelijk naar *fearless dominance*, wat je zou kunnen vertalen als 'onbevreesde dominantie'. Daarmee doelt men dus op specifieke emotioneel-interpersoonlijke kenmerken van psychopathie

zoals onbevreesdheid, stressimmunitieit, zelfvertrouwen en de vaardigheid om invloed op anderen uit te kunnen oefenen.

Wie het hoogst scoorden op *fearless dominance* waren:

1. Theodore Roosevelt (met een opmerkelijke voorsprong op de nummer 2)
2. John F. Kennedy
3. Franklin D. Roosevelt
4. Ronald Reagan
5. Rutherford B. Hayes
6. Zachary Taylor
7. Bill Clinton
8. Martin Van Buren
9. Andrew Jackson
10. George W. Bush

De laagst scorende presidenten waren:

1. William Howard Taft
2. John Quincy Adams
3. Calvin Coolidge
4. William McKinley
5. James Buchanan
6. John Adams
7. Herbert Hoover
8. Andrew Johnson
9. Harry Truman
10. James Garfield

Het valt op dat in het lijstje met de presidenten die het hoogst scoorden, ook wel de bekendere namen zitten. Kennedy was (en is) misschien een publiekslieveling – en meer nog na de moord – maar hij was zeker geen doetje te noemen. De president gaf zelf toe dat zijn eerste jaar in the Oval Office een ramp was. Maar zijn charme en goede looks gaven hem extra krediet.⁹⁰ Ook al is het niet helemaal hetzelfde verhaal, iets gelijkaardigs zou je kunnen zeggen van Bill Clinton.

Bij het terugkoppelen naar hoe men het leiderschap van de presidenten had beleefd, werd duidelijk dat hoe meer *onbevreemd-dominant* een president was, hoe meer leiderschap door de experts eraan werd toegekend. Die presidenten hadden meer overtuigingskracht, durfden sneller nieuwe projecten opstarten (wat wel niet altijd positief uitdraaide) en werden vaker bestempeld als 'echte wereldleiders'. Ze waren ook goed in crisismanagement.

Opmerkelijk is wel dat diegenen die voornamelijk gedragskenmerken als impulsiviteit, egocentriciteit, manipulatief gedrag, gebrekkige impulscontrole, de neiging om de schuld buiten zichzelf te leggen en opstandigheid vertoonden – kenmerken die onder de noemer *impulsive antisociality* ('egocentrische impulsiviteit') worden geplaatst – vaker aan negatieve zaken gelinkt werden. Het waren de presidenten bij wie het bijvoorbeeld vaker tot de vraag naar impeachment kwam – denk maar aan Bill Clinton in de nasleep van de affaire-Lewinsky, waarbij de president onder ede had gelogen – of effectief tot zulke procedures kwam. Het waren degenen wier presidentieel karakter negatiever werd beoordeeld door de experts. Zij waren ook degenen die bij hun staf onethisch gedrag sneller door de vingers zagen.

Maar belangrijk is: dit onderzoek van Lilienfeld en collega's ging over enkele karakteristieken van psychopathie. De studie wilde op geen enkel moment kijken welke president het etiket 'psychopaat' kon krijgen – hoe boeiend en inzichtgevend dat ook zou zijn. Het is dus niet omdat bepaalde presidenten een hogere mate van *fearless dominance of impulsive antisociality* vertoonden, dat zij daarom ook als 'psychopatisch' bestempeld kunnen worden. Wel roept het onderzoek fascinerende vragen op als: vanaf welke mate kan of zal *fearless dominance* overgaan in roekeloosheid en dus nefast worden voor de persoon in kwestie en/of diens omgeving?⁹¹ Die vraag blijft tot dusver onbeantwoord.

Het verhaal van Frank Underwood sluit hier mooi bij aan: die man wordt neergezet als een kille, emotionele en manipulatieve 'psychopaat'. Underwood is *ook* een president van de Verenigde

Staten, althans een fictieve die vijf seizoenen lang werd belichaamd door acteur Kevin Spacey – die zelf zwaar onder vuur ligt voor seksueel misbruik van mannen – in de Netflix-serie *House of Cards*. Die serie is trouwens gebaseerd op een Britse minireeks met dezelfde naam, gebaseerd op het boek van Michael Dobbs. 'President' Underwood wordt wél neergezet als een oppermachtige 'psychopaat' met bloed aan de handen, die ondertussen een van de grootste landen ter wereld leidt.

Zijn personage wordt door onderzoekers naar psychopathie gezien als een voorbeeld van iemand die de blik weet te veruimen op het idee van het *successful leadership* van een psychopatische persoonlijkheid. Het zette de Nederlandse onderzoekers Désiré Palmen, Jan Derksen en Emile Kolthoff ertoe aan een onderzoek te doen naar psychopathie in de politiek.⁹² Zij wijzen erop dat Underwood gestalte geeft aan een type 'psychopaat' dat anders is dan het traditionele concept dat er algemeen onder wordt verstaan: hij heeft een specifiek profiel van zowel psychopatische als niet-psychopatische kenmerken. Psychopathie is sowieso al moeilijk te herkennen, maar vooral in (politiek) leiderschap is dat nog moeilijker. Dat komt door het *mask of sanity* dat een persoon zoals Frank Underwood weet op te zetten. Hij is 'succesvol' dankzij de hoge mate van zelfcontrole, omdat hij wél goed kan plannen en omdat hij uitermate goed is in het manipuleren. Frank Underwood is een fictief personage, maar de onderzoekers sluiten niet uit dat er effectief dergelijke personen in het wereldwijde politieke bestel aan de slag zijn. En zijn ze echt succesvol? Voor zichzelf wel, maar voor de bevolking helemaal niet, door dat onethische handelen en het gebrek aan integriteit dat erbij hoort. Dat ondermijnt, aldus Palmen en haar collega's, ons democratische systeem.⁹³

Het zette diezelfde Désiré Palmen er enkele jaren later toe aan een model te ontwikkelen waarin de persoonlijkheidskenmerken van de psychopatische leider in kaart worden gebracht⁹⁴. Dat zogenaamde PL-model – waarbij PL staat voor 'psychopatische leider' – kan volgens de onderzoekers dienen als basis voor

mee bepalen en veranderbaar zijn, zoals prikkelhonger en impulsiviteit, zouden de focus van de begeleiding/behandeling moeten vormen (het behoefteprincipe). Idealiter focus je op alle relevante, veranderbare risicofactoren die je via een daarvoor gepast risicotaxatie-instrument hebt weten te identificeren.

Tips en tricks voor de behandelaar

In mijn lezingen en trainingen overloop ik vaak een lijstje, ontwikkeld door de collega's¹⁷⁰ van de Van der Hoeven Kliniek, met wat je het best wel en best niet kan doen wanneer je in een therapeutische setting in aanraking komt met mensen met een psychopathische persoonlijkheid, of wanneer je hen onderzoekt.

De do's en don'ts

(Vooraf) wel doen

- » Duidelijk en concreet spreken.
- » Spreken over denken en handelen.
- » Doelen op korte en middellange termijn vooropstellen.
- » Gewenst gedrag tastbaar belonen.
- » Bij probleemgedrag: kort en direct handelen.
- » Aanspreken op/uitdagen van trots en competentiebehoefte.
- » Het eigen voordeel bij wenselijk gedrag benadrukken.
- » Jezelf aanbieden als sparringpartner.
- » Speels en uitdagend zijn in de omgang.
- » Beperkingen respecteren.
- » Humor gebruiken.

Niet (te veel) doen

- » Je algemeen en in abstracte termen uiten.
- » Over emoties praten.
- » Doelen op lange termijn vooropstellen.
- » Fouten en gebreken benadrukken.
- » Probleemgedrag te laat/lang benadrukken.
- » Gezichtsverlies laten lijden.
- » Consequenties bij probleemgedrag voor anderen benadrukken.
- » Jezelf dominant (agressief) opstellen.
- » Diepe gesprekken voeren.
- » Empathie en relatieverwachting verwachten.
- » Sarcasme.

Deze tips en tricks staan zeker niet in steen gebeiteld en zijn zeker niet exhaustief. Eén zaak zou ik er alvast aan willen toevoegen: denk niet dat je de persoon niet-psychopathisch kan maken. Het gaat erom hem zo te begeleiden dat hij erin slaagt om prosocialer in het leven te staan. En dat doen we door te focussen op de veranderbare factoren die het risico op herval bij die persoon groter maken.

Het valt op dat dit lijstje collega's al enige houvast biedt. Maar de don'ts komen toch nog voor, met alle gevolgen van dien. Op een afdeling in het forensisch-psychiatrisch centrum waar een van mijn collega's werkt, is het ooit uit de hand gelopen met een patiënt met een hoge mate van psychopathie. Hij had iets misdaan en de situatie was zo geëscaleerd dat ze hem in isolatie moesten zetten. Een van de begeleiders daar had gezegd: 'En pas wanneer je je excuses aanbiedt, mag je eruit.' Dat was een pijnlijke uitspraak: de man heeft zijn been stijf gehouden en is in isolatie blijven zitten tot ze bij het centrum beslisten dat het echt niet oké was om hem daar nog langer te houden. De begeleider is dus de strijd aangegaan met de patiënt, maar de patiënt heeft die gewonnen. Hierna heeft men met de begeleiders samen gezeten en grondig uitgelegd wat psychopathie inhoudt en wat beter te doen en laten bij die groep. De begeleider heeft nadien weer moed gekregen en weet sindsdien de problemen die de patiënt probeert te veroorzaken op de afdeling tijdig in de kiem te smoren.

Uit dat en vele andere voorbeelden uit de praktijk blijkt duidelijk dat professionals op het veld hulp nodig hebben en een goede opleiding moeten krijgen in de omgang met mensen met een psychopathische persoonlijkheid. Ook supervisie blijkt cruciaal. Deze patiënten veroorzaken immers vaak splitsing op de afdeling. Doorgaans gaat het zo: professionals die dicht bij de patiënt staan, zien positieve veranderingen, geloven in zijn goede intenties... Professionals die wat verder staan, zien die veranderingen niet en merken minder of zelfs helemaal geen vooruitgang. Hieruit kunnen heel wat discussies onder de professionals ontstaan, en kan er zelfs ontwrichting komen binnen de afdeling. Belangrijk